

DOI 10.26886/2311-4517.4(84)2022.4

УДК 341.171

ПРОБЛЕМА ДЕФІЦИТУ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

студентка, Кізілова Катерина

<https://orcid.org/0000-0002-4617-8782>

e-mail: katherynagur@gmail.com

студентка, Чечкіна Катерина

<https://orcid.org/0000-0001-7380-2125>

e-mail: katerinachechkina@gmail.com

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Україна, Харків

У даній статті проводиться аналіз проблематики «дефіциту демократії» в Європейському союзі. Дана проблема неабияк актуальна в силу сучасного європейського дискурсу інтеграцій. Було зроблено певні заключення, щодо підходів до розуміння «дефіциту демократії». В основному їх причиною є проблема легітимності рішень, які приймає «загальноєвропейський центр», а також має місце певний набір спотворень, яким схильна демократична форма правління в розвинених демократіях.

Ключові слова: дефіцит демократії, демократія, Європейський союз, ЄС, політична система, відсутність волевиявлення, політична культура, електоральні процеси.

K. O. Kizilova, K. O. Chechkina, The problem of the deficit of democracy in the European Union / Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

This article analyzes the problem of the "deficit of democracy" in the European Union. This problem is quite relevant due to the modern

European discourse of integrations. Certain conclusions were made regarding approaches to understanding the "deficit of democracy". Their main reason is the problem of the legitimacy of the decisions taken by the "pan-European center", and there is also a certain set of distortions to which the democratic form of government in developed democracies is prone.

Key words: deficit of democracy, democracy, European Union, EU, political system, lack of expression of will, political culture, electoral processes.

Актуальність статті. Проблема дефіциту демократії в Європейському союзі (ЕС, European Union, EU) порушується вже кілька років. Наводиться багато аргументів як підтримки тези про його існування, і його спростування, хоча прибічників дефіциту більше. Однак поки що не визначено, що саме мається на увазі, говорячи про демократію, всі ці міркування не становлять жодної інтелектуальної цінності. Це важливо, тому що частота використання поняття «демократія» призвела до втрати його змісту. Актуальним стає питання Джованні Сарторі: чи може демократія бути будь-чим? Проводяться одночасно дискусії про програми, націлені на знищення дефіциту. В обох випадках на демократію дивляться через призму інституту, створеного в рамках національної держави. У тіні міркувань залишаються наслідки процесу глобалізації і специфіка європейської інтеграції. Тому для підняття дискусії про демократію у Євросоюзі необхідно позначити вплив глобалізації на функціонування демократичної держави та на цьому тлі показати стан європейської демократизації. Це перша мета статті. Друга – проаналізувати обрану модернізаційну концепцію щодо питання, наскільки вона може змінити існуюче status quo?

Аналіз досліджень. Вивченням питань «дефіциту демократії» в Європі займалися такі вчені, як: Річард Корбетт, Девід Маркванд, А. Фоллесдал, Ж. Маджоне, Е. Моравчик, П. Кільмансег, Д. Вайлер, П. Мейєра, Ж. Томассента інші. Серед українських вчених, які займаються вивченням даної проблеми слід назвати: Яковюк І.В., Трагнюк О.Я., Воробей Ю.А., Вінникова Н.А., Байковський П., Кулабухова А.В. та інші

Метою дослідження є вивчення проблем «дефіциту демократії» та шляхи вирішення даної проблеми.

Основний матеріал. Будучи одним із важливих основних принципів ЄС, демократія відіграє в ЄС важливе значення. Теоретичними основами демократії є політична рівність громадян та контроль населення за прийняттям рішень [1]. З метою просування демократії ЄС використовує те ж самі інструменти, як і при захисті прав людини:

- політична кондиційність;
- фінансова допомога;
- спостереження за виборами та консультування;
- дипломатичні інструменти;
- цивільні та військові місії. Існує й інша класифікація інструментів та механізмів ЄС у сфері просування демократії.

Процеси становлення та просування демократії в ЄС пройшли довгий шлях, який можна розбити на такі етапи:

Перший етап розпочався у період до 1980-х років. В ці часи просуванню демократії не надавалося великого значення. Демократія представлялася лише у вигляді форми правління, яка була у невеликої групи переважно західноєвропейських країн. У 1970-х роках процес демократизації охопив країни Південної Європи, потім країни Східної Європи, але дані зміни не вплинули на розуміння демократії

широкими масами. У 1973 р. принципи репрезентативної демократії були запропоновані, як фундаментальний елемент європейської ідентичності, але не як мета зовнішньої політики ЄС;

Другий етап, що охоплює 1980-ті роки, на протязі цього періоду питанню демократії було приділено більше уваги. Так, у 1986 р. у бюлетені про права людини міністри закордонних справ підтвердили свою готовність захищати права людини і підкреслили також важливість принципів парламентської демократії та законодавства, що до них відносяться. [1]

У період, який почався з кінця 1980-х років. питання просування демократії став відігравати більш істотну роль. Розвиток цієї теми проходив за такими напрямками:

- інтенсифікація процесу просування демократії у зв'язку з трансформацією Східної Європи в 1989 р. Так, після публікації звіту[2] Світовим Банком в 1989 р., питання просування демократії в країнах стало важливою темою для всіх країн-донорів.

- заснування демократичних принципів. У червні 1990 р. держави-члени комісії з безпеки та кооперації в Європі погодилися поважати демократичні принципи, такі, як, наприклад, проведення виборів та затвердили низку демократичних стандартів. Наслідуючи їх приклад, ЄС зробив спробу визначити свої демократичні стандарти. У березні 1998р. Європейська комісія виступила з концепцією встановлення практичних визначень прав людини, демократії та ефективного управління.[2] Відповідно Європейській комісії, демократичні принципи мали включати законність, легальність та ефективне застосування.

- виділення фінансових коштів для сприяння просування демократії. Так, у 1990 р. ЄС відкрив першу бюджетну лінію для фінансування заходів щодо просування демократії та прав людини.

- віднесення демократії до сфери безперервного розвитку. У червні 1991 р. у Люксембурзі Європейська Рада зарахувала демократію до ряду основних передумов безперервного соціального та економічного розвитку [4]. У листопаді 1991 р. Рада Розвитку об'єднала демократію, права людини та розвиток, назвавши їх важливими умовами досягнення збалансованого та безперервного розвитку.

- включення демократії до цілей політики ЄС. Укладений у грудні 1991 р. [5] Маастрихтський договір поряд із захистом прав людини відніс розвиток і зміцнення демократії до елементів як політики розвитку та кооперації, так і до зовнішньої політики та політики безпеки. У грудні 1998р. Європейський Союз включив просування плюралістичної демократії до своїх основних цілей [5].

Таким чином, процеси просування демократії ЄС почалися пізно. Це було пов'язано з наявністю інших пріоритетних цілей та нерозвиненістю законодавчої бази у сфері просування демократії (так, якщо права людини належали до широко застосовуваного міжнародного законодавства з прав людини, то у сфері просування демократії такої бази не було) та антагоністичним характером просування демократії порівняно із існуючим раніше комуністичним режимом.

У ЄС вага голосів варіюється в залежності від чисельності населення та розміру країн, тому на практиці політична рівність громадян не досягається. У разі непрозорості інформації контролю

над прийняттям рішень повною мірою також не виконується. У ЄС є низка, на перший погляд, демократичних інституцій: Європейський парламент, члени якого обираються прямим голосуванням, виконавча влада (Європейська комісія) та законодавча влада (Європейський Суд). Водночас парламент постійно перевищує свої законодавчі права, більшість рішень ЄС приймаються за зачиненими дверима у Раді ЄС. Таким чином, демократичні процеси в ЄС пов'язані з низкою труднощів і не можуть бути реалізовані повною та повністю демократичною мірою.

У європейській експертній спільноті в останні роки йде дискусія щодо шляхів подолання дефіциту демократії у структурах ЄС, оскільки ця проблема є однією з найбільш дискусійних. При цьому особливе місце серед згаданих союзних структур у контексті цієї проблематики приділяється Європарламенту.

В цілому сам дефіцит демократії виникає, коли нібито демократичні організації або інститути (зокрема, уряди) не дотримуються принципів демократії у своїй практиці чи діяльності, коли стає репрезентативною та пов'язаною парламентською цілісністю.

Фраза «дефіцит демократії» вперше була використана Молодими європейськими федералістами в їхньому Маніфесті 1977 року, складеному Річардом Корбеттом. Цю фразу також використав Девід Маркванд у 1979 році, маючи на увазі тодішню Європейську економічну спільноту, попередник Європейського Союзу.

Як відзначає А. Фоллесдал сучасне трактування поняття «демократичного дефіциту» Євросоюзу включає такі чинники: зростання впливу виконавчої та ослаблення законодавчої гілок влади в державах-членах ЄС; слабкість Європарламенту; відсутність справді загальноєвропейських виборів; складність та незрозумілість

структури Євросоюзу в очах його простих громадян; надмірні розбіжності між рішеннями Євросоюзу та «ідеальними уявленнями» громадян на національному рівні [6].

Деякі автори виділяють ще один малопомітний елемент у проблемі «демократичного дефіциту». Процес імплементації директив ЄС [5] до законодавства держав-членів займає чимало часу. У результаті, якщо за підсумками виборів до влади приходять нові верстви політичної еліти, на них лежатиме обов'язок впроваджувати ті правові норми, які були схвалені їхніми попередниками і за які вони самі (а відповідно й громадяни) не проголосували б на даний момент. На думку дослідників, ситуація ускладнюється недостатньою участю національних парламентів у формуванні політики держав-членів щодо ЄС [6].

Незважаючи на те, що наявність «демократичного дефіциту» в Євросоюзі сприймається, як реальна проблема, деякі великі експерти з ЄС ставлять під сумнів цю тезу. Ж. Маджоне, наприклад, вважає, що говорити, а тим більше жалкувати про недостатню демократичну легітимність ЄС мало б сенс лише в тому випадку, якби Євросоюз розвивався у бік створення федерації (для якої застосовні критерії та категорії державної структури), що не відповідає реальному стану речей [7]. Будь-які спроби зробити ЄС «демократичнішим» за рахунок участі громадян призведуть до того, що Брюссель не зможе ефективно виконувати свої функції щодо регулювання соціально-економічної діяльності. З точки зору Е. Моравчика, теза про «демократичний дефіцит» Європейського союзу несправедлива через те, що в рамках ЄС діє складна система стримувань та противаг, а національні уряди залишаються підзвітними своїм громадянам [8].

Експерти, які поділяють тезу про наявність у ЄС «демократичного дефіциту», бачать різні способи її подолання. Наприклад, П.

Кільмансег [9] вважає, що він матиме місце доти, доки не сформується загальноєвропейська ідентичність, загальноєвропейський демос, загальна для всієї Європи «колективна пам'ять». Відсутність «європейського демосу» розцінюється як причина «демократичного дефіциту» і таким іменитим дослідником, як Д. Вайлер [10]. Національна ідентичність не є даністю, вона конструювалася державою та іншими громадськими інституціями; таким чином, на думку ряду аналітиків, створення «загальноєвропейського демосу» також можливе, хоч і пов'язане зі значно більшими ризиками та труднощами.

Згаданий вище вчений А. Фоллесдалупевненений, що проблему можна вирішити за допомогою реформування інституцій ЄС.[6]

Більшість авторів, які займаються проблемою «демократичного дефіциту», наголошують, що боротися з ним за рахунок відтворення на рівні ЄС інституцій, властивих національним політичним системам, є неефективним. На думку дослідників виборчих та партійних систем П. Мейєра та Ж. Томассена, формування на рівні Євросоюзу «партійного уряду» не є оптимальним рішенням. На національному рівні подібні форми політичної організації зазнають дедалі більшого тиску, партіям все складніше поєднувати функції представництва та управління [10]. В результаті ЄС може бути зтягнутий у марну гонку «наздоганяючого розвитку».

У травні 2017 р. Суд загальної юрисдикції Євросоюзу підтвердив рішення ЄЦБ, що класифікує досить великий німецький банк Landeskreditbank Baden Württemberg–Förderbank як такий, що належить його прямому нагляду, а не нагляду з боку німецьких національних органів під контролем ЄЦБ. На думку представників німецького банку, які висунули судовий позов, адміністративні витрати, пов'язані з прямим наднаціональним наглядом (від 5 до 10

млн євро), надто високі, тоді як у принципі європейське централізоване банківське регулювання в даному випадку не виправдане через регіональний масштаб (з низькими ризиками) діяльності даного банку. Суд ЄС витлумачив цю ситуацію на користь ЄЦБ, що не зустріло однозначної підтримки експертів [11]. Суд ЄС зазначив у зв'язку з цим, що вилучення подібного банку з-під прямого нагляду ЄЦБ можливе лише в тому випадку, якщо буде доведено, що національний нагляд здатний дати більш досконалий результат.

Відносно, ця тема отримала продовження у доповіді, складеній національними органами аудиту п'яти країн євросони (Німеччини, Фінляндії, Нідерландів, Австрії та Кіпру). У доповіді стверджувалося, що після переходу відповідних повноважень до ЄЦБ відбулося ослаблення організаційного контролю над органами банківського нагляду в євросоні [12].

Передача ЄЦБ повноважень щодо банківського нагляду посилює пов'язаний із ним дефіцит демократії через можливий конфлікт інтересів. У ЄЦБ під час виконання ним функцій банківського нагляду може, наприклад, проявитися зайва лояльність щодо слабких кредитних інститутів, якщо вони є важливими контрагентами у його операціях, викликані прагненням запобігти чи приховати втрати у балансі самого центрального банку. Об'єднання відповідальності за монетарну та фінансову стабільність в одному інституті породжує обґрунтоване занепокоєння тим, що цілі окремих напрямків його діяльності вступають у конфлікт один з одним [12].

Зняти проблеми, в тому числі проблему дефіциту демократії, дозволила б побудова в ЄС повномасштабного політичного союзу. Він включав би створення "економічного уряду" з наділеним серйозними політичними повноваженнями європейським міністром фінансів для координації економічної, бюджетної та соціальної політики в євросоні.

Президент Франції Еммануель Макрон виступив, наприклад, за перетворення євро-зони на «трансферний» союз із власним парламентом, який контролював би витрати власного бюджету єврозони (якого нині не існує). Але Німеччина не готова розділити такі сміливі плани, побоюючись, що це збільшить її витрати, і з Берліна подібний парламент поки що бачиться виключно в консультативній ролі [12]. До того ж його створення входить у протиріччя з інституційними інтересами Європейського парламенту.

З викладеного вище випливає ризик, що посилення контролю з боку національних парламентів здатне звузити простір для маневру на переговорах у Раді міністрів ЄС. Однак законодавчі збори далеко не завжди обирають шлях конфронтації з виконавчою владою, використовуючи гнучкіші механізми для лобювання власних інтересів.

Відповідно до положень Лісабонського договору, держави-члени ЄС зобов'язані підтримувати звернення національних парламентів до Суду ЄС у разі невідповідності того чи іншого законопроекту ЄС принципу субсидіарності [13]. Швидше за все, такі заходи матимуть формальний характер, оскільки Суд ЄС уникає виносення рішення, що ґрунтуються на трактуванні принципу субсидіарності [13]. Більше того, надання національним парламентам права (нехай і через держави-члени) виступати як заявники перед Судом ЄС може фактично призвести до того, що політичні конфлікти між гілками влади на національному рівні транслюватимуться у загальноєвропейському масштабі [13]. На наш погляд, це буде додатковим чинником, через який Суд ЄС утримуватиметься від винесення рішень щодо субсидіарності.

Реальному впливу національних законодавчих зборів на розвиток ЄС заважатиме низка факторів. По-перше, вони не формуватимуть позитивного порядку денного, тобто висувати нові законопроекти

замість відхилених. Багато в чому національні парламенти відіграватимуть лише консультативну роль: зможуть змусити Єврокомісію переглянути законопроект, але не заблокувати його. По-друге, вони матимуть можливість аналізувати лише проекти, а не підсумкові варіанти законів. По-третє, неясно, чи достатньо існуючих технічних можливостей у всіх національних парламентів держав-членів ЄС для обробки значної кількості законодавчих ініціатив. По-четверте, немає жодної гарантії, що національні парламенти оцінюватимуть той чи інший законопроект виключно з огляду на його відповідність принципам субсидіарності та пропорційності [5].

На думку Н.Ю. Кавешнікова, для зміцнення легітимності рішень Євросоюзу явно недостатньо впливу національних парламентів, натомість їхнє втручання може знизити ефективність роботи органів ЄС [14]. Ця теза справедлива лише частково. Положення Лісабонського договору допоможуть зменшити своєрідну «інформаційну асиметрію» між виконавчою владою та парламентами держав-членів ЄС, що дозволить національним парламентам вести більш чітку та осмислену політику щодо Євросоюзу. Звичайно, більша залученість національних парламентів до загальноєвропейської політики не вирішить проблему «демократичного дефіциту», але національні парламенти матимуть шанс на подальшу інтеграцію до системи прийняття рішень Європейського союзу. Подібна схема не є оптимальною для вираження настроїв загальноєвропейського демосу чи національних демосів, але цілком прийнятна для різних соціальних корпорацій чи бізнес-груп. При цьому розширення повноважень національних парламентів у середньостроковій перспективі буде одним із ключових чинників політичного розвитку Європейського Союзу. Про те, що національні легіслатури мають намір використовувати можливості, надані Лісабонським договором (хоча б

у сфері отримання додаткової інформації), свідчить про їхнє прагнення розширити повноваження та апарат постійних представників при Європарламенті [14].

Крім іншого, у Лісабонському договорі закладено інструмент, що стимулює пряму участь населення у політиці ЄС – «громадянська ініціатива». Єврокомісія зобов'язана розглянути заяву з проханням запровадити той чи інший закон, якщо вона підписана мільйоном громадян. Громадяни ЄС мають можливість впливати на загальноєвропейське законодавство через комітет з петицій Європарламенту, проте це дозволяє їм лише оцінювати існуючі правові норми ЄС. На відміну від цього «громадянська ініціатива» дозволяє їм безпосередньо висувати законопроекти та формувати законодавчий порядок денний Європейського Союзу. Процедура реалізації «громадянської ініціативи» не прописано у тексті Лісабонського договору детально, хоча у травні 2009 р. Європарламент ухвалив відповідну резолюцію [13]. Навіть так звана «Зелена книга з європейської громадянської ініціативи», ухвалена Єврокомісією у листопаді 2009 р., містить скоріше не конкретні пропозиції, а інформацію про умови реалізації «громадянської ініціативи». Внаслідок цього іспанському головуванню в ЄС довелося вести консультації з цього питання. Було вирішено, що для «запуску» «громадянської ініціативи» її мають підтримати мешканці щонайменше 9 країн ЄС (третина від загальної кількості держав-членів Європейського союзу). Виникають і додаткові сумніви щодо здатності «громадянської ініціативи» впливати на політичний процес у Євросоюзі. Наприклад, якщо Єврокомісія з тих чи інших причин відхиляє ініціативу громадян, організатори збору підписів фактично не мають механізму її захисту. Загалом навряд чи «громадянська

ініціатива» може спричинити серйозні зміни у політиці Європейського союзу.

Без вирішення проблеми «демократичного дефіциту» неможливі ні перехід інтеграційних процесів на якісно новий етап, ні підтримка легітимності Євросоюзу в очах його громадян на рівні. Забезпечення легітимності виключно за рахунок ефективності політики ЄС чи прозорості/якості процесу прийняття рішень у Євросоюзі більше неможливе.

Без загальноєвропейських партій, ЗМІ, більшої зрозумілості функціонування Євросоюзу для власних громадян, без транснаціональних дебатів із значущих питань та запровадження елементів «суспільної змагальності» під час обіймання вищих посад вирішити проблему «демократичного дефіциту» неможливо. Через відсутність загальноєвропейських дебатів з проблем ЄС фактично немає майданчика для подання альтернативних поглядів щодо рішень Єврокомісії, Ради ЄС та Європарламенту, немає своєрідної «опозиції», яка так чи інакше могла б коригувати діяльність інститутів ЄС [10]. В результаті критика функціонування інститутів Євросоюзу та рішень, що приймаються в Брюсселі, поступово трансформується в євроскептицизм. Створюється ситуація, за якої громадяни швидше зможуть висловлюватися «за» чи «проти» проекту європейської інтеграції, а от вплинути на його конкретний зміст їм складніше.

За відсутності широких загальноєвропейських дискусій, єдиного простору політичного дискурсу рівень довіри до Європейського союзу залежатиме від того, наскільки легітимними його дії здаються на національному рівні, причому оцінка цих дій може даватися не з міркувань загального блага Євросоюзу, а виходячи з конкретної політичної ситуації в державі-члені ЄС. Для лідерів держав-членів

завжди буде спокуса списати власні прорахунки на неправильні події Брюсселя.

Тематика ЄС дедалі більше присутня у національних ЗМІ, проте це пов'язано зазвичай із ситуаціями, коли Євросоюз «втручається» у політику держав-членів, бере на себе функції, що традиційно перебувають у віданні національних урядів (валюта, обмеження державних витрат, зовнішня політика) [10]. Виходить, що Євросоюзу не вистачає власних механізмів для пояснення своєї точки зору. Це відбивається і на виборах до Європарламенту: під час передвиборчих кампаній обговорюються національні, а не загальноєвропейські проблеми. В рамках Європарламенту не відбувається значної соціалізації депутатів, їх ключові оцінки та ставлення до європейської інтеграції формуються на національному рівні [10]. Це знову ставить питання щодо залежності легітимності ЄС від держав-членів та здатності Євросоюзу формувати громадську думку.

Фактично саме «політизація» (підвищення ставок у дебатах із ключових питань ЄС, формування відомих європейськими обивателями альтернативних програм суспільно-політичного розвитку) може стати основою подолання «демократичного дефіциту». Експерти розходяться щодо механізмів подібної «політизації» (підвищення ролі Європарламенту при призначенні глави Єврокомісії, запровадження «прямих» форм демократії тощо), проте напрям роботи обраний вірно.

Висновок. Лісабонський договір пропонує багато в чому говорить про косметичні заходи подолання «демократичного дефіциту». Навіть у разі їх успішного впровадження будуть потрібні додаткові кроки щодо боротьби з цією проблемою. Зростання повноважень Європарламенту не робить результатів виборів до цього органу ЄС більш значущими для населення. Депутати Європарламенту

безпосередньо не «винагороджуються» рядовими виборцями за ухвалені рішення. Національні парламенти залучаються до процесу прийняття рішень Євросоюзу, отримують більший доступ до інформації, проте не можуть постійно впливати на зміст законотворчого процесу. Оцінювати «громадянську ініціативу» поки що зарано, хоча, на наш погляд, саме з нею пов'язані найперспективніші шляхи вирішення проблеми. В еволюції Європарламенту, національних парламентів держав-членів, пошуку прямих форм участі громадян у політиці Євросоюзу та спробі зміцнити взаємозв'язок між європейськими партіями та електоратом закладено не лише механізми подолання «демократичного дефіциту», а й ключовий напрямок внутрішньополітичного розвитку Європейського союзу в середньостроковому середовищі.

Лісабонський договір формує низку передумов для участі населення у політиці Євросоюзу. Тепер необхідно, щоб громадяни ЄС змогли чітко ідентифікувати себе з тією чи іншою політичною силою і, відповідно, впливати на її місце у політичній системі ЄС – тільки так може розпочатися процес формування загальноєвропейського демосу.

Боротьба різних наукових течій навколо питання «дефіциту демократії» в ЄС набуває особливої гостроти у зв'язку з тим, що в цій боротьбі формується магістральна ідеологічна лінія, яка організує європейський простір. Вирішується питання про те, чи ЄС у процесах удосконалення своєї діяльності та розширення слідуватиме пануючим нині у світовій політиці, економіці та демократичному розвитку неоліберальним принципам.

Література:

1. Koenig-Archibugi M. The democratic deficit of EU foreign and security policy, електронний ресурс, URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03932720208457002?journalCode=rspe20>
2. WorldBank, Sub-SaharanAfrica, pp. 3 and 5.
3. Laffan B. Democracy and the European Union // Developments in the Europ. Union / Ed. by Cram L., Dinan D., Nugent N. - N.Y: St. Martin's press, 1999.
4. Moravcsik A. In defence of the «democraticdeficit»: Reassessing legitimacy in the Europ. Union // JCMS. - Oxford, 2002. - Vol. 40, N 4. - P. 603-624.
5. Danilina M.V. Significance of the Council of Europe and the European Union in the promoting democracy, human rights and youth policy // Перспективы науки. 2011. № 11 (26). С. 61-64.
6. Follesdal A., Hix S. Why thereis a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik // Journal of Common Market Studies. Vol. 44. № 3. 2006. P. 533-562
7. G. Majone. Dilemmas of European integration. The ambiguities and pitfalls of integration by stealth. N.Y.: OxfordUniversityPress. 2005.
8. Moravcsik A. Indefence of the “democratic deficit”: Reassessing the legitimacy of the European Union // Journal of Common Market Studies. Vol. 40. № 4. P. 603-634.
9. Kielmansegg P. Integration und Demokratie // Jachtenfuchs M., Kohler-Koch B. (Hrsg.) EuropäischeIntegration. Leverkusen. 1996.
10. Weiler J.H.H., Haltern U.R., Mayer F.C. Europeandemocracyyanditscritique // WestEuropeanPolit
11. Tröger T. (2017) How Not To Do Banking Law in the 21st Century ics. Vol. 18. Issue 3. July 1995. – The Judgement of the European General Court (EGC) in the Case T-122/15 – Landeskreditbank Baden-

Württemberg - Förderbank v European Central Bank (ECB), 16 June.

URL: <https://www.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2017/06/how-not-do-banking-law-21st-century-judgement-european-general-court>.

12. Mallien J, Osman Y., Berschens R. (2017) ECB underfire overbanking supervision, December 14. URL: <https://global.handelsblatt.com/finance/ecb-under-fire-over-banking-supervision-865259>.

13. Protocol on the application of the principles of subsidiarity and proportionality. Article 8. Lisbon Treaty.

14. Кавешніков Н. Ю. Євросоюз у процесі трансформації // Сучасна Європа. №3. 2005. С.18-34; A midsummer night's Treaty / EPC. Post-summit analysis. June 2007